
Aleksej Kalc

Zapiski k preučevanju zgodovine tržaškega prebivalstva v 18. in 19. stoletju. Od demografske entitete k družbeno-kulturnemu tkivu

Avtor ugotavlja zanimanje, ki ga je bogato italijansko in mednarodno zgodovinopisje o Trstu namenilo zgodovini njegovega prebivalstva in poudarja pomen historično-demografskega analitičnega pristopa kot enega temeljnih izhodišč za razumevanje družbeno-gospodarskih, etničnih oziroma nacionalnih in kulturnih značilnosti tega mesta. Poudarek je na 18. in 19. stoletju, ko se je Trst, v vlogi avstrijskega nacionalnega pristanišča, prelevil iz majhnega komunalnega mesteca v moderen trgovsko-pomorski in nazadnje tudi industrijski mestni aglomerat, z izredno raznovrstnim družbenim tkivom, ki ga je soustvarjalo množično priseljevanje iz širokega jezikovno in kulturno mešanega zaledja.

Although numerous, Italian and international historiographic research studies have been somewhat limited in dealing with the population history of the town of Trieste. The author emphasizes the importance of demographic and historical analyses that form the principal basis for the understanding of social, economic, cultural and ethnic – or rather national – characteristics of this town. The author focuses on Trieste in the 18th and in the 19th centuries. This was the period in which Trieste as an Austrian national seaport transformed from a small provincial town to a modern commercial and naval center. It became an industrial conglomerate with an extremely heterogeneous population that was the result of mass emigration from the vast culturally and linguistically mixed hinterland.

Liana De Antonellis Martini je leta 1968 v svoji študiji o versko-etničnih skupnostih v Trstu v 18. stoletju poudarila, kako dolgo in strmo pot je morala prehoditi historiografija, preden se je dokopala do dovolj kritičnega in objektivnega gledanja na razvoj in kulturno fiziognomijo tržaške družbe. Opozorila je tudi, kako pristransko se je zgodovinska misel oklepala različnih partikularističnih tez in zanemarjala mnoge ključne elemente za bolj uravnovešeno vrednotenje vsestranske «metamorfoze», ki jo je mesto doživelo z razglasitvijo svobodnega pristanišča in prevzemom vloge avstrijskega nacionalnega pristanišča (De Antonellis Martini 1968: 4–20). V 35 letih, ki nas ločujejo

od njenega pisanja, se je zgodovinopisje o Trstu obogatilo s številnimi temeljnimi študijami in zapolnilo še marsikatero vsebinsko in konceptualno vrzel. To ne samo za 18. stoletje, ki je bilo »kot propulzivno obdobje trgovsko-pomorskega mesta deležno največje pozornosti« (De Antonellis Martini 1968: 3), temveč tudi za naslednje obdobje, vse do prve svetovne vojne, pred katero je mesto, po kriznih desetletjih v 70. in 80. letih 19. stoletja, doživelo nov razcvet.

Če se skrbno ozremo po vsem opravljenem in pregledamo dela o razvoju Trsta kot modernega urbanega aglomerata in gospodarskega središča, pa lahko ugotovimo, da ostajajo nekateri temeljni dejavniki še vedno premalo upoštevani in večinoma izolirani od osrednjega diskurza, enkrat zanemarjeni, drugič sprejeti in pritegnjeni v razpravo kot »danosti«. Med temi je gotovo vprašanje prebivalstva. Trditev izzveni na videz protislovno, če upoštevamo, da je bila družba t. i. »emporijalnega« Trsta (it. *città emporiale*¹) zaradi svojih posebnosti in raznovrstnosti pravzaprav vedno v središču pozornosti vseh, ki so kdajkoli o njej pisali in jo preučevali, od samih tržaških mislecev in kronistov iz 18. stoletja do današnjih zgodovinarjev. Gospodarski in socialni sestav, predvsem pa etnične značilnosti prebivalstva so pomembna poglavja tržaške historiografske razprave in iz njih se je bohoto (in se delno še bohoto) nacionalno vprašanje, ki se je vse bolj konfliktno razvnelo od srede 19. stoletja in zaviralo zbistritev podobe preteklosti, o kateri govori De Antonellis Martinijeva. Dejstvo pa je, da sta demografija in zgodovina prebivalstva kot takega našli le redkokdaj primerno mesto tako v kontekstualizaciji kot med ključnimi temami tržaškega družbenega in kulturnega dogajanja, da so tudi najuglednejše obravnave socio-ekonomskega, kulturno-zgodovinskega, antropološkega in etničnega oziroma nacionalnega ter političnega značaja pogosto »preskočile« podrobnejšo analizo demografskih izhodišč in demografskih vidikov kot sooblikovalcev družbenih, etničnih in kulturno-antropoloških potez mesta.² Večina avtorjev se je, tudi

¹ S tem izrazom je mišljen habsburški Trst od razglasitve svobodnega pristanišča. Uporablja se predvsem za zelo splošno (idealno) razlikovanje s prejšnim, »komunalnim« obdobjem in zato pogosteje, ko je govor o 18. stoletju.

² Dva primera v pojasnilo. Elio Apih, skupaj s Fabiom Cusinom in Carlom Schifferjem najuglednejši tržaški zgodovinar 20. stoletja in utemeljitelj dokončne umestitve tržaške zgodovine, prečiščene lokalpatriotičnih razlag, v interpretacijski okvir evropske zgodovine, ponuja v delu *La società triestina nel Settecento* (Tržaška družba v 18. stoletju) iz leta 1957 barvit pogled na družbo in življenjski utrip takratnega, hitro razvijajočega se pristaniškega mesta. Njegovo učinkovito izrisovanje, ki se dotakne vseh plasti in zelo pozorno spremlja spremembe, povezane z novo vlogo mesta, pa ne preseže impresionističnega učinka. Avtor z velikim smislom za »ključne« informacije, izbrane iz zajetne dokumentacije in povezane v argumentirano pripoved, ponese bralca v živo dogajanje, ne da pa mu pravega občutka za razsežnosti pojavov, ker začenši prav pri prebivalstvu in razvoju njegovega sestava uporablja samo pavšalna merila in s sočasno »drugo rokoposredovane ocene. Drugačen je primer dve desetletji poznejšega dela *La formazione del proletariato urbano* (Formacija mestnega proletariata) Marine Cattaruzze, med drugim Apihove učenke in naslednice, ki je prav tako pronicljivo obravnava o oblikovanju in značilnostih tržaškega delavstva v drugi polovici 19. stoletja do prve svetovne vojne razvila prav iz poglobljene analize demografskih in drugih kvantitativnih podatkov. Pri tem je seveda imela veliko lažjo nalogo, saj je razpolagala z modernimi in zanesljivimi uradnimi statistikami. Ne glede na to (tudi za 18. stoletje namreč ne manjka demografskih in drugih serialnih virov, čeprav na stopnji pragradiva) se Cattaruzzino delo razlikuje od Apihovega prav po prijemu in po ovrednotenju vezi med demografskim dogajanjem in socialno zgodovino. Podobno zasnovane in še poglobljeneje raziskave premore zgodovinopisje o nekaterih tržaških »versko-etničnih« skupnostih, zlasti judovski, ker je bila ta skupnost deležna obsežne študijske pozornosti in ker je za številčno omejene in »zaprte« družbene agregate takšen prijem lažje izvedljiv (Gatti 1996). Pomembna prispevka te vrste sta še študiji Elisabette Navarre in Marte Verginelle, ki pa ne obravnavata urbanega aglomerata in se, predvsem z vidika družine, ukvarjata z obmestnim naseljem (zdaj obrobno mestno četrtjo) Barkovlje (Navarra 1990), v drugem primeru pa z vasjo Dolina v bližnji okolici Trsta (Verginella 1990).

ko se je izrecno govorilo o prebivalstvu in njegovih značilnosti, zadovoljevala s predstavljanjem globalnih števil iz objavljenih popisov, oziroma – v zadnjem stoletju – povzetih po Pietru Montanelliju, ki si je s svojo sicer odlično demografsko študijo leta 1905 prav tako prizadeval izključno za ugotavljanje velikosti tržaškega prebivalstva skozi čas (Montanelli 1905).⁵ Podobno so demografske podatke uporabljali tudi neitalijanski in med njimi slovenski pisci, katerih še v šestdesetih letih dokaj živahno zanimanje za historično demografijo je pozneje pojemale. Za navrh je bil Trst vedno v središču pozornosti slovenskega zgodovinarstva v prvi vrsti s svojimi nacionalnimi in političnimi temami, zlasti nekako od srede 19. stoletja dalje, medtem ko so prejšnja obdobja pritegnila razmeroma manj zanimanja.⁴

Pomen vezi med demografijo in zgodovino družbe postane v tržaškem primeru še jasnejši, če upoštevamo tipologijo in razvoj tega mesta. Najprej dejstvo, da je emporijalni Trst sad absolutistične vladne volje, ki je usodno posegla v tržaško zgodovino in na kraju majhnega, srednjeveškega komunalnega aglomerata spodbudila razrast modernega, načrtno oblikovanega pomorsko-trgovskega središča. Razglasitev svobodnega pristanišča leta 1719 in nadaljnji patenti, ki so tvorili pravne inštrumente pri uresničevanju tržaškega merkantilističnega načrta, sami po sebi seveda še niso pomenili rojstva novega Trsta. Do tega je prišlo po dolgem in negotovem procesu, ki je trajal skoraj do 80. let 18. stoletja. Še desetletje prej so namreč v samem vladnem vrhu nekateri dvomili o smotrnosti »tržaškega projekta«⁵ in šele v zadnjem dvajsetletju je emporij polno zaživel in nedvoumno potrdil svojo vlogo in veljavo. V teku tega uveljavljanja skozi vso drugo polovico stoletja se je oblikovala tudi nova tržaška družbena podoba, ki je koreninila v povsem preosnovani demografski entiteti.

Podobno kot številna druga svobodna pristanišča, ki jih je »proizvedla«⁶ merkantilistična doktrina, je tudi Trst doživel, kljub omenjenim negotovostim, hiter in obsežen vzpon, vendar z določenimi posebnostmi. Prva je čas njegovega nastanka, se pravi pozno merkantilistično obdobje, ko so v ospredje prodirala že nova ekonomska misel in dogajanja, ki so v nekaterih državah odprla vrata polni industrializaciji in modernizaciji produkcijskih procesov. Trst pa je prav v tem obdobju (od konca 18. do srede 19. stoletja) dosegel vrhunec svojega merkantilnega razvoja v vlogi svobodnega pristanišča. Najsodobnejše zgodovinske študije ugotavljajo, kako se je tržaški makroekonomski cikel sredi 19. stoletja praktično izpel in kako je bilo odtlej svobodno pristanišče kot gospodarski »inštrument«⁷ vse bolj obrobno upoštevano v avstrijski gospodarski strategiji (Finzi 2001). Tržaško pristanišče je sicer ostajalo in se še razvijalo kot avstrijska vrata v svet, ohranjalo je tudi merkantilistične privilegije, vse do ukinitve svobodnega pristanišča leta 1891, potem ko je kriza v 70. in 80. letih resnično izostrila njen anahronizem in je investicija v industrializacijo spodbudila novo, na drugačnih temeljih zasnovano rast mesta.

⁵ Podoben zgodovinski pregled je, z nekaterimi dodatki, vendar brez bistvenih novosti prispeval leta 1963 Renato Fuchs, iz leta 1929 pa je precej izvorna historično-demografska razprava M. Luzzata Fegiza, ki je osredotočena na zadnjih 25 let 19. in na prva desetletja 20. stoletja. Podrobneje so posamične strukturne aspekte tržaškega prebivalstva analizirali drugi preučevalci, vendar z upravnih in aplikacijskih vidikov (npr. demografski obračuni in projekcije, zdravstvena in socialna statistika ipd.), ne pa v smislu zgodovinskega preučevanja.

⁶ V slovenskem zgodovinarstvu je razvoj tržaškega prebivalstva najizčrpnje obravnavan v okviru vseslovenskih pregledov in demografskih analiz Pavleta Blaznika, Boga Grafenauerja, Milka Kosa, Vasilija Melika in Frana Zwittera (Zwitter 1936; Melik 1956; GDZS 1970).

⁷ Najresnejše dvome je gojil sovergent Jožef II., ki je po inkognito obisku mesta sugeriral svoji materi cesarici, da bi načrt ukiniteli, ker naj ne bi opravičeval tolikšnih finančnih naporov (Curiel 1922: 169–170).

Ne glede na vse to se novi Trst pojavi na prizorišču zgodovine mest z izjemnim demografskim vzponom, ki traja neprekinjeno skozi celi dve stoletji in se preučevalcu ponuja kot pravi demografski *casus*. Urbani aglomerat, ki je štel leta 1735 komaj 5000 prebivalcev, jih je ob koncu stoletja premogel že skoraj štirikrat toliko, vse tržaško občinsko ozemlje, ki so ga sestavljale še obmestne agrarne soseske, v katere se je postopno širilo urbano naselje, in okoliške vasi, pa je doseglo skoraj 30.000 prebivalcev. Ob prvem modernem ljudskem štetju leta 1857 so v občini popisali 104.000 prebivalcev, leta 1900 170.000, ob zadnjem avstrijskem štetju leta 1910 pa skoraj 230.000, s tem, da se je z urbanizacijo okolice delež podeželskega prebivalstva skoz ta časovni lok stalno zmanjševal in je leta 1910 znašal le okrog 10 %. Ritem demografske rasti je bil najvišji v zadnji četrtini 18. in prvi četrtini 19. stoletja, ko so se povprečni letni prirastki povzpeli do 25 oz. 24 promilov; sicer so bili tudi v letih 1750–74 in 1825–49 višji od 17 promilov, tako da je v stoletni časovni razdalji 1750–1849 povprečna letna rast presegala 20 promilov. Stopnja rasti je nato krepko padla v drugi polovici 19. stoletja, vendar je ostala s približno 12 promili še vedno izredno visoka,⁶ s tem da se je začela v zadnjih desetletjih spet večati, dokler ni dobila na prehodu stoletja še močnejši zagon.

Ni treba posebej poudarjati, da je bilo gonilna sila tako izjemnega razvoja priseljevanje. Čeprav je šlo za dotok pretežno mladega prebivalstva, ki je odločilno prispevalo k pozitivnim količnikom naravne rasti, kar se posredno kaže tudi v visokih stopnjah nupcialnosti in rodnosti, je bil zaradi visoke smrtnosti naravni količnik še v drugi polovici 19. stoletja dokaj skromen (v obdobju najhitrejše rasti so bili naravni relativni prirastki od pet do šest krat nižji od migracijskih). Čisti selitveni prispevek k številu tržaškega prebivalstva od odprtja svobodnega pristanišča do začetka 20. stoletja je tako mogoče oceniti na približno 2/3 celotne rasti.⁷

Z makrodemografskega vidika je vredno ob vsem tem opozoriti še na nekatere okvirne elemente in vprašanja, najprej postavitev tržaškega primera v zgodovinski čas. Razvoj tržaškega urbanega aglomerata se razteza čez obdobje, ki zajema končno fazo t. i. »starega reda« in preide nato v dobo kapitalistično-industrijske modernizacije in družbene liberalizacije. Z vidika zgodovinskega razvoja prebivalstva obsega ta čas, kot izraz součinkovanja z globalnim spreminjanjem družbe in modeli političnega in gospodarskega razvoja, tudi pojav t. i. demografskega prehoda, tj. od družbe z visoko rodnostjo in visoko smrtnostjo (v demografski terminologiji družbe visokega demografskega pritiska) k družbi zmanjšane rodnosti in smrtnosti (družbe nizkega demografskega pritiska), ki je zaradi hitrejšega nazadovanja smrtnosti sprožila na evropski ravni eksplozijo prebivalstva.⁸ V Trstu je do zmanjšanja naravnih demografskih faktorjev, se pravi do prehoda k režimu nižjega demografskega pritiska, začelo prihajati ob koncu 19. stoletja. Od srede 18. do zadnje četrtine 19. stoletja se je namreč povprečna letna rodnost gibala med 40 in 44 promili, smrtnost pa med 36 in dobrimi 39 promili. Šele v zadnjih 25 letih 19. stoletja sta rodnost in smrtnost padli na 35 oziroma 32 promilov, kar glede na prvo lahko interpretiramo kot znak novega, bolj »zavestnega« reprodukcijskega vedenja. Vredno je poudariti še to, da je k smrtnosti prispevala v veliki meri otroška umrljivost, ki je bila zlasti v prvi polovici 19. stoletja zelo visoka – povprečje 300 promilov in nekajkrat se je povzpela do 500 promilov, na prehodu v 20. stoletje pa je ostajala še vedno nad 200 promili. Če zelo poenostavimo,

⁶ Za primerjavo pomislimo na Gorico, ki se je takrat tudi živahno razvijala, vendar s povprečno letno rastjo 5 promilov.

⁷ Nakazane poteze demografskega razvoja so podrobneje analizirane v delu Breschi idr. 2001: 69–116.

⁸ Za podrobnejšo obrazložitev pojma in teorije demografskega prehoda gl. Malačič 2000: 233–244.

lahko sklenemo, da je »novi« Trst označevala zelo živahna naravna demografska rast, ki pa je zaradi visoke smrtnosti le skromno odsevala v končnem izračunu; da sta bila ta živahnost in njen prispevek k rasti števila prebivalstva dejansko posledica priseljevanja, kot gonilne sile demografskega razvoja, in torej, da je bil tržaški demografski režim v osnovi podoben režimu tipičnega predindustrijskega mesta, ki je bilo zelo občutljivo na krize zaradi smrtnosti in ni bilo sposobno nadomestiti izgubljenega prebivalstva s »svojimi« demografskimi močmi, temveč le s pomočjo priliva od drugod. V Trstu pa ni šlo samo za zapolnjevanje demografskih vrzeli, saj je mesto delovalo skozi dve stoletji kot pravi magnet za prebivalstvo od vsepovsod in dotok priseljencev je bil tako močan, da je izničil še tako hudo mortaliteto in vzdrževal krivuljo absolutne (in posredno tudi naravne) rasti v stalnem vzponu (Breschi idr. 2001: 90–109).

Pomembna vprašanja historično-demografskega značaja se postavljajo tudi z vidika povezave med razvojem mesta kot centra in njegovega zaledja. Novi Trst se je v relativno zelo kratkem času spremenil iz majhnega aglomerata komunalnega tipa, podobnega drugim pristaniškim mestom severovzhodnega Jadrana, v strateško gospodarsko težišče, ki je vse močnejše vplivalo na tradicionalna gospodarska in družbena ravnovesja širokega prostora. Glede na tolikšno težo migracijskih gibanj je torej neogibno interpretirati demografski (in družbeni) razvoj Trsta tudi v luči demografske (in družbene ter gospodarske) zgodovine območij, ki so mesto napajala s prebivalstvom. Novejša študija, ki je vsaj zasilno zapolnila vrzeli v tržaški demografski zgodovini, o katerih je bil govor v uvodnem delu tega sestavka, je z dovolj verodostojnimi kvantitativnimi podatki zarisala izvorno topografijo najmnogičnejšega in najbolj nepretrganega priseljenkega priliva, in sicer v mejah Istre, Furlanije, predvsem pa slovenskega neposrednega in tudi bolj oddaljenega zalednega območja (Breschi idr., 2001: 121–128, 159–164). Žal pa je podrobnejše in diferencirano socio-demografsko dogajanje v tem »napajalnem bazenu« (zlasti v slovenskem delu) še premalo raziskano, kar onemogoča podrobnejše razpravljanje o omenjenih vprašanjih. To sicer ne velja za drugo polovico 19. stoletja, za katero nam sodobna statistika in razne študije razkrivajo smernice in strukturne značilnosti demografske rasti, družbenih in gospodarskih sprememb ter množičnega prerazporejanja prebivalstva, ki jih je spremljalo. Proces je bil usmerjen proti novim težiščem gospodarskega razvoja in je tekkel vzporedno s pospešeno inurbacijo (Melik 1956). »Der Zug nach der Stadt«, kakor so ga imenovali sočasni avstrijski analitiki (Rauchberg 1893), je imel v širokem zalednem pasu severovzhodnega Jadrana za glavni cilj Trst. Kljub krizi v 70. letih, ki pa nikakor ni pomenila stagnacije rasti, je mesto od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne sprejelo v absolutnih številkah največjo množico priseljencev. Izhodiščne socio-demografske vidike pospešene prostorske mobilnosti lahko iščemo – zelo splošno povedano – v visokem demografskem pritisku na podeželju in spreminjanju družbene strukture prebivalstva (kot posledice neravnovesja med potrebami in tradicionalnimi gospodarskimi resursi, ki so se spreminjali pod vplivom kapitalističnih odnosov in z uveljavljanjem pridobitništva nasproti preživetveni ekonomiji), na mikroanalitični ravni pa v spreminjanju družine kot tradicionalnega produktivno-porabne in socio-demografske enote, ki je imela vse več »odvečnih« članov, obsojenih, tudi zaradi »ruralizacije« podeželja (tj. usahnitve neagrarnih virov zaslužka), na popolno marginalizacijo. Ob tem ne smemo pozabiti, da so bila mesta le eden od »izhodov« iz tega položaja in ciljev velikih selitvenih procesov 19. in začetka 20. stoletja, in da so s Trstom od 80. let vse bolj tekmovala Amerika in druga geografska območja ter oblike mobilnosti (sezonske, začasne). Res pa je tudi, da je Trst s svojo privlačno močjo in sposobnostjo navezovanja delov zaledja na svoje gospodarstvo deloval omejevalno, ali vsaj kot »blašilec-

prostorske gibljivosti, v prvi vrsti čezoceanskega izseljevanja (Kalc 1997: 197; Cattaruzza 1979; Breschi idr. 2001: 164–166).

Kaj pa čas pred dobo liberalno-kapitalistične modernizacije in pospešenih selitvenih premikov, predvsem pa obdobje 18. stoletja? Kdo tvori v tem času množico priseljencev in iz katerih socio-demografskih razmer izvirajo ti tokovi? Res je, da se omenjena modernizacija ne pojavi čez noč in da so družbeni procesi, ki so iz nje izhajali in jo hkrati spodbujali, vidni v vsem tu obravnavanem obdobju. Kljub temu pa gre za bistveno drugačna obdobja, za različne strukturne momente in prehode v družbenem razvoju, zaradi katerih selitvenega pojava ne moremo soditi po analogiji s tistim iz druge polovice 19. stoletja; ne moremo se izogniti vprašanju, kje, kdaj in zakaj je nastajala selitvena množica, kakšni socio-demografski sistemi oziroma premiki v njih in katere družbeno-gospodarske ter splošnejše okoliščine so jo sproščale, kateri segmenti prebivalstva oziroma družbene plasti so bili pri tem bolj ali manj udeleženi?

Predstavljamo si vprašanje s pomočjo primera. Na voljo imamo več zgodovinskih študij o razkroju agrarne družbe na Slovenskem in o nastajanju kajzarstva, bajtarstva in, širše, proletariata, kar je dobilo v 18. stoletju močan pospešek (Voje 1952/53; Valenčič 1962, 1963; GDZS 1970: 94–95). Med središči tega dogajanja sta bili postojnsko in vrhniško območje, kjer so (zlasti v slednjem) nekatere zaselke sestavljali skoraj izključno kajzarji. Lokacija in sam nastanek teh središč seveda nista naključna, saj je lahko do ločevanja od agrarnih in prehajanja k drugim gospodarskim dejavnostim prihajalo le, kjer so bile za to ustrezne okoliščine (pomembne poti, v primeru vrhniškega območja tudi stična točka med cestno in rečno povezavo). In Trst je s pospeševanjem trgovine in pretovarjanja blaga po magistralni povezavi z Ljubljano in še naprej močno pospeševal tudi te razkrajalne procese. Vprašanje pa je, kdo so bili številni priseljenci s teh dveh območij kakor tudi z drugih področij množičnega dotoka, ki jih najdemo v Trstu v 18. stoletju? V katerih plasteh prebivalstva jih je treba iskati, med bajtarji in kajzarji ali v pretežno kmečkih naseljih, med kmečkimi plastmi oziroma agrarnim proletariatom? Iz tržaških virov lahko le približno razberemo njihov krajevni izvir, nikakor pa socialnega.⁹ Pojavljajo pa se v široki paleti poklicev (in ne samo med preprosto delovno silo) in socialnih položajev. Poznavanje zgodovine prebivalstva na teh območjih (ne le v smislu entitete in strukture, temveč tudi v smislu demografskih sistemov) je prvi korak k razvozlanju nakazanih vprašanj. Drugi je prehajanje z makrodemografske k mikrodemografski analizi, to je k aplikaciji historično-demografskih metod na nominativni podlagi, ki se ponujajo širokemu tematskemu spektru in interdisciplinarnemu sodelovanju z drugimi vejami preučevanja socialne zgodovine in raznih področij antropologije. Nominativni pristop, ki je sicer zelo težaven in zamuden,¹⁰

⁹ Strukturna podoba, ki jo ponujajo tržaški viri (poimenski popisi prebivalstva, cerkvene matrice in druga serialna dokumentacija) omogoča le posreden pogled na to družbo, prvič, ker zajame le tiste njene člane, ki pridejo v mesto, drugič, ker ne prinaša njihovega družbenega položaja v izvornem kontekstu, tretjič, ker nam viri upodabljajo razmere, ki so vsaj delno nastale v tržaškem okolju.

¹⁰ Uporabnost nominativne metode, katere temelje sta zastavila francoska historična demografa Henry in Fleury z znamenitim sistemom rekonstrukcije družin na osnovi osebnih podatkov iz rojstnih, poročnih in mrljskih matrik (Henry in Fleury 1956) in ki se od takrat spopolnjuje s številnimi *case studies* ter s pritegnitvijo najrazličnejših serijskih virov s poimenskimi podatki, je eno težavnejših tehničnih vprašanj historične demografije, ker je močno odvisno od kakovosti dokumentacije. V tržaškem primeru sta ta vidik in tudi kvaliteta numeričnega in poimenskega demografskega pragradiva vse do prvega modernega ljudskega štetja iz 1857. leta sploh zelo zapletena problema, ki terjata poglobljeno preučevanje virov in njihovih historiatov. Podrobno o tem Breschi idr. 2001.

omogoča pri preučevanju selitvenih procesov vsaj delno postavljanje vezi med izvorno stvarnostjo in aglomeratom (v našem primeru s Trstom), v katerega vodijo priseljski tokovi in kjer prihaja (ali pa tudi ne) do »sedimentacije« priseljenega prebivalstva. S tem ponuja osnovo ne samo za diahrono demografsko analizo, temveč – z ustreznimi dokumentarnimi in metodološkimi nadgraditvami ter interdisciplinarnimi primerjavami – tudi za preučevanje družbe in najrazličnejših vidikov njenega razvoja v biografski perspektivi.

Preučevanje razvoja prebivalstva in oblikovanja tržaške družbe seveda ne more spregledati cele vrste drugih vprašanj. Glede na to, da je bil novi Trst »umetna« tvorba ali bolje rezultanta politično-gospodarskega načrtovanja, je treba upoštevati pravna načela in instrumente, ki jih je postavila oblast, da bi uravnavala oblikovanje družbenega tkiva. Zgodovinopisje se je glede teh pozitivnih posegov dolgo časa zadovoljevalo z analizo svoboščin, ki so jih vsebovali ustanovni patenti, da bi pritegnili v mesto določene trgovske in rokodelske osebkke. Vprašati pa se je treba, v kolikšni meri je to dejansko uspevalo oziroma kolikšen je bil dejanski vpliv pravnih privilegijev na priseljevanje trgovskih in rokodelskih slojev. Politična aktivnost in posebni politični programi za privabljanje emporiju »koristnih« ljudi (povedna so prizadevanja za naseljevanje armenskih trgovskih družin, ki so v 60. letih 18. stoletja zaradi versko-etničnega preganjanja bežale iz Perzije, in grško ter srbsko-pravoslavnih veletrgovcev) kakor tudi zelo dvomljivi etično-profesionalni rekviziti številnih pripadnikov višjih gospodarskih družbenih slojev¹¹, ki so kljub temu zlahka dobili domovanje v Trstu, kažejo na težave pri uresničevanju atraktivne politike in oblikovanju zelene družbene podobe novega Trsta. Prav iz številnih osebnih zgodb, ki jih zasledimo v policijskih in sodnih aktih ter vlogah tujcev za koriščenje zakonskega člana o pravni imuniteti,¹² razberemo, v kolikšni meri je bil v 18. stoletju Trst tudi pribežališče ljudi, ki so se umikali pred dolgovi, sodnim preganjanjem ipd., drugače rečeno, koliko je bilo oblikovanje nosilnih gospodarskih segmentov emporijalnega Trsta odvisno od zunanjih, ekspulzivnih dejavnikov in ne samo od atraktivne politike.

Posebno poglavje je t. i. »nizko« ali preprosto ljudstvo (it. *basso popolo*), za katerega niso veljali pravni privilegiji svobodnega pristanišča in ki je tvorilo največji del novih prišlekov. Kakšno politiko je oblast uveljavljala pri teh plasteh, ki so bile med drugim socialno zelo ogrožene in so predstavljale potencialno nevarnost za razrast najrazličnejših oblik družbene degradacije. Na eni strani je veljalo načelo, da je treba prebivalstvo mesta z vsemi močmi množiti, aktivno in »delavno« prebivalstvo, zaradi česar je v Trstu (ki med drugim od srede 50. let 18. stoletja ni imel več obzidja in nobenih drugih fizičnih pregrad, ki bi služile za zaščito pred nezaželenimi osebki, novo mestno naselje – it. *Città nuova* – pa je tako ali tako nastajalo izven srednjeveškega mestnega obsega in je bilo tudi po pravno-administrativnem statusu ločeno od starega mesta, it. *Città vecchia*) veljala neomejena svoboda prihajanja in odhajanja, priseljevanja in odseljevanja.¹³

¹¹ V 60. letih, na primer, večina oblastveno priznanih trgovskih posrednikov (sensalov), čigar status in dejavnost je urejal poseben pravilnik, ni imela neoporečne poslovne preteklosti oziroma ustreznega poklicnega znanja. Drugi primer: na začetku 80. let je vsaj 50 trgovcev in posestnikov bilo sprejetih med tržaško prebivalstvo, potem ko so zapustili Beneško republiko, da bi se izognili odplačevanju dolgov oziroma sodnim posledicam zaradi propada podjetij (Kalc 2003).

¹² Šlo je za »privilegij« (it. *privilegio di porto franco*), ki je ščitil neavstrijske veletrgovce pred sodnim preganjanjem za gospodarske kaznive prekrške, storjene kjerkoli, z izjemo avstrijskih dežel (De Antonellis Martini 1968: 34–35).

¹³ Upoštevati je treba tudi odsotnost celovstva in s to institucijo povezanih omejitev.

Nasproti temu pa je stal konkreten in za miselnost razsvetljenih absolutističnih upraviteljev nedopusten problem, da se je zaradi stalnega nihanja gospodarskih dejavnosti in možnosti dela aktivno prebivalstvo spreminjalo v neaktivno in kolebalo med zaposlenostjo in nezaposlenostjo, samozadostnostjo in nesposobnostjo samopreživljanja, med »poštenim« in »nepoštenim« načinom življenja med emporiju potrebnim in »koristnim« dejavnikom in družbenim bremenom (Breschi idr. 2001: 153–156; Kalc 2003). Reševanje teh problemov je narekovalo poleg drugih prijemov ustrezno upravljanje oziroma uravnavanje priseljevanja, kar so skušali izvajati tako rekoč »na terenu« (ob spoštovanju načela svobodnega dotoka),¹⁴ ne toliko s preventivnim filtriranjem kolikor z odstranjevanjem »nezaželenih«, »neproduktivnih«, »nevarnih« priseljencev. Koga in kdaj ohraniti v mestu, koga in kdaj izgnati? Komu dopustiti, da se trajno vključi v mestno družbeno okolje, komu to preprečiti? Pri vsem tem je zaradi nerazčiščenih pojmov o domovinski pravici in osebnih svoboščinah prihajala do močnega izraza diskrecija upraviteljev, konkretno policije, ki je na ta način neposredno prispevala k »izgrajevanju« tržaške družbe (Kalc 2003).

Vredno je nadalje opozoriti na splošnejši kontekst, in sicer, da se je v drugi polovici 18. stoletja tudi na Dunaju kot v drugih evropskih prestolnicah in sploh v državniški ter gospodarski misli razvnela debata o prebivalstvu in njegovi funkcionalnosti v gospodarskem sistemu. Avstrijski vladni vrh je to pozornost sintetiziral in skušal konkretizirati s populacionizmom, se pravi s pospeševanjem demografske rasti za pridobitev večje mase prebivalstva, ki je veljala za merilo produktivne in vojaške (zunanjepolitične) moči absolutistične države. Za uresničevanje tega načrta (pa tudi drugih centralizacijskih ciljev) so morala odpasti številna stoletna družbena pravila in razmerja med družbenimi plastmi. Med temi tudi nevoljništvo, ki je bilo odpravljeno leta 1782. S tem so bile dane možnosti za svobodno prostorsko premikanje agrarnega prebivalstva v državnih mejah, kar naj bi pospešilo družbeno gibljivost (spreminjanje agrarne delovne sile v manufakturno in obrtno), poročnost in končno še rodnost (Polec 1932/33; GDZS 1980: 347–352). V zvezi s tem se spet porajajo ključna in nejasna vprašanja glede demografskih razmer v tržaškem priseljenem bazenu. Kakšne spremembe sta na primer na to območje vnesli odprava nevoljništva in populacionistična politika? Je bilo nevoljništvo (se pravi odvisnost podložnika od volje zemljiškega gospoda glede cele vrste osebnih življenjskih izbir, od poročanja do preseljevanja in začasnega oddaljevanja iz gospostva) dejansko v veljavi ali je ostajalo samo »na papirju« in je bilo v praksi že popolnoma ali delno premoščeno? Kolikšna in kakšne vrste je bila in je v tem zaledju mobilnost prebivalstva, kaj jo je pospeševalo in kaj zaviralo?

Ko govorimo o pravnih vidikih in vplivih pravnih norm na mobilnost prebivalstva, se moramo tudi zavedati, da pridobitev (ali obstoj) svobode gibanja še ni pomenila odprave ovir premikanju in preseljevanju, predvsem z vidika statusa posameznika na tem območju. Kontroverzne interpretacije in dolgotrajna razprava o pojmihi oziroma definicijah »domačina« in »tujca«, o vprašanju domovinske pristojnosti in pridobivanja pravice do domovanja, vse do razčiščenja in zakonske razrešitve tega problema v drugi polovici 19. stoletja, dokazujejo, kako problematično, sporno in zato negotovo je bilo prehajanje iz izvorne (beri rojstne) skupnosti v neko novo skupnost in se po pravnem položaju izenačiti

¹⁴ To je zahtevala podjetniška elita, ki je hotela imeti v mestu vedno dovolj delovne sile (zlasti nosačev), da jo je lahko ob potrebi takoj najela, pravzaprav še nekaj več kot dovolj, da bi preprečila dviganje cene delovnih storitev.

z domačini. Iz najnovejših študij, ki so skušale celovito preučiti razvoj te problematike v Avstriji od dobe pravnega absolutizma do liberalizma, se med drugim jasno kažejo raznovrstne regionalne razmere, kar narekuje specifično preučevanje posamičnih primerov (Wendelin 2000). Glede Trsta pa lahko dodamo, da je bil glede vsega tega posebnost v posebnosti, saj je njegov statusni partikularizem določal rezultate demografskih virov skozi več kot stoletno obdobje. Zgovorna so pogosta zavračanja periodičnih tržaških demografskih izkazov s strani dvorne kanclarije zaradi nepopolnosti ali neverodostojnosti podatkov in tudi pritožbe popisovalcev s terena glede nejasnosti meril za ločevanje med domačim in tujim prebivalstvom. Vse do prvega modernega ljudskega štetja leta 1857 (in delno tudi glede tega) je zato zelo tehtna domneva, da je število izkazanega prebivalstva občutno prenizko, kar je pripisati tudi načinu popisovanja in težavnosti izvajanja popisov. Do tega spoznanja pridemo prek analize podatkov o rodnosti, smrtnosti in poročnosti, ki so nezdružljivi s podatki o stanju iz konskripcij. Iz tega sledi tudi nekoliko drugačna krivulja razvoja mestnega prebivalstva, ki kaže na večjo številčno rast do srede 19. stoletja (Breschi idr. 2001: 76–77).

Z vsem nakazanim smo skušali vsaj v grobem utemeljiti zgodovino prebivalstva in historično-demografske prijeme kot nezanemarljiva vsebinska in metodološka izhodišča za spoznavanje neke (v našem primeru dokaj posebne) družbene entitete. Na koncu moramo v diskurz vgraditi še en, za tržaško družbeno-kulturno tkivo in vsestransko zgodovino mesta ključni element, to je etnično-nacionalni vidik. Za mestne aglomerate, ki so vsi bolj ali manj rasli (oziroma so se v starejših obdobjih demografsko obnavljali) z zunanjim doprinosom prebivalstva (De Vries 1984: 199–200), je bila vselej značilna etnična in verska raznovrstnost in navzočnost bolj ali manj strnjenih etničnih in verskih skupnosti. Tudi Trst je imel že od srednjega veka svojo judovsko kolonijo, ki se je skozi 18. in 19. stoletje močno pomnožila zlasti z italijansko priseljenko sestavino iz Beneške republike in italijanskega polotoka, vendar tudi s prilivom iz srednjeevropskega prostora, in si pridobila vodilno mesto v tržaški gospodarski in tudi kulturni stvarnosti. Od srede 18. stoletja so v Trstu pognale korenine manj številne, a enako podjetni grška in srbska pravoslavna skupnost, trojezična (italijanska, nemška in retoromanska) kalvinistična skupnost s priseljenci predvsem s švicarskega območja in nemška evangeličanska skupnost. Nekaj desetletij je obstajala tudi maloštevilna armenska mehitaristična kolonija, ki je na začetku 19. stoletja izginila.¹⁵ Tržaška posebnost pa je tudi in predvsem, da se je ta urbani aglomerat razvil prav na meji med italijanskim in slovanskim svetom in da sta tudi znaten del demografskega priliva tvorili v prvi vrsti slovenska (in širša slovanska) in za njo italijanska jezikovna komponenta.

Povsem jasno je, in to poudarja vse zgodovinopisje, da je novi Trst skupek najrazličnejših etnij in ljudstev. Vendar se ob tem nespornem dejstvu pogledi na etnično oziroma nacionalno in kulturno podobo mesta močno razhajajo in so v teku zgodovine »proizvedli« vsem dobro znano in v svojih vrhuncih zelo tragično konfliktno stanje. Predolgo bi bilo spuščati se v analizo takšnih pogledov in argumentacij,¹⁶ s katerimi je italijanska stran, zlasti prek iredentističnih in nacionalističnih nazorov, utemeljevala romansko civilizacijsko moč mesta in korenine njegove italijanske identitete. Korenine

¹⁵ Temeljno pregledno delo o omenjenih skupnostih v 18. stoletju ostaja De Antonellis Martini 1968. O posamičnih verskih skupnostih je objavljena vrsta študij in monografskih obravnav, še zlasti za judovsko, ki je bila edina deležna poglobljene pozornosti tudi s historično-demografskega vidika (npr. Gatti 1996).

¹⁶ V slovenskem zgodovinopisju jih je podrobneje razčlenil in preučil Boris M. Gombač 1993.

identitete: to je postalo osnovno vprašanje družbe, sestavljene iz tako različnih socialnih, jezikovnih in kulturnih komponent, ko je v 19. stoletju z vso silo privrela na dan nacionalna ideja. Za prejšnje obdobje namreč problem etnične podobe mesta ni bil poudarjen, vsaj ne tako kakor v dobi nacionalizacije družbe. Kljub poudarjanju kontinuitete in prevlade romanske oziroma italijanske kulture in njene asimilacijske sposobnosti,¹⁷ je tudi italijansko nacionalistično zgodovinopisje priznavalo izrazito kozmopolitsko podobo mesta, tako da se je zlasti za 18. stoletje in delno še za prva desetletja 19. uveljavil značilen pojem – »kozmpolitski Trst«. Tak je takratni Trst tudi hotel biti, saj je ta ideja tržaškim trgovcem in podjetnikom pomenila izražanje posebnega statusa svobode, neodvisnega od municipalnih določil o meščanskih pravicah, in hkrati obliko socialne, stanovske legitimacije nasproti državi (Trampus 2001: 35). Takega so si zamišljali tudi njegovi načrtovalci in upravitelji. Mesto, namreč, v katerem naj nad vsem drugim prednjači gospodarski in podjetniški duh, ne glede na jezik, veroizpoved, krajevni izvir in kulturne značilnosti prebivalstva.

Vendar je tudi ideja o tržaškem kozmopolitstvu dokaj problematična in nastopa v zelo pavšalnem in dvoumnem pomenu. Kako naj drugače presojamo dejstvo, da se v zgodovinskem imaginariju in spisih italijanskih zgodovinarjev ter kulturnikov ta sicer elitni pojem, kulturna raznolikost in tolerantnost tržaške družbe največkrat primerjajo le z navzočnostjo prej omenjenih versko-etničnih skupnosti. Samoumevni sestavni del te stvarnosti je seveda tudi italijanska komponenta, slovensko prebivalstvo pa je preprosto izvzeto iz tega živahnega in odprtega kulturnega konteksta. Če zelo poenostavimo, lahko rečemo, da je za tem dihotomična vizija tržaške družbe, ki se je izkristalizirala po eni strani pod pritiskom političnega branja in funkcionalne rabe preteklosti, vendar tudi zaradi površne analize družbene zgodovine in zanemarjanja prepletenosti socialno-gospodarskih in etnično-nacionalnih razvojnih procesov. V tej perspektivi je slovenska navzočnost dobila svoje mesto na najnižjih stopnjah socialne lestvice in se zato ne šteje med dejavnike gospodarskega in kulturnega dogajanja in sestavino iluministično opredeljenega kozmopolitstva. Ta živelj naj bi bil tudi avtomatično in neogibno podvržen italijanski asimilaciji, od tod tudi paradigma o italijanskem mestu in slovenskem podeželju. Šele z nacionalizacijo družbe in socialno-ekonomskim vzponom od srede 19. stoletja je slovenska komponenta pridobila tudi svoj meščanski status, zato pa je morala z italijanskim, v kulturnem in splošnem elitarnem monopolu prizadetim Trstom vse ostreje meriti politične (kulturne in gospodarske) moči in se braniti izrinjanja na mestno obrobje.¹⁸ V tem času pa je bilo ideje tržaškega kozmopolitstva z druge polovice 18. in začetka 19. stoletja (kljub še večji družbeni in kulturni pestrosti mesta) že zdavnaj konec.

Glede te problematike lahko rečemo, da so pozornejše zgodovinske analize slovenskega Trsta v 18. in 19. stoletju spodkopale tezo o plitkosti slovenske družbene

¹⁷ Mimogrede povedano, temeljitejše preučevanje socialne in gospodarske zgodovine Trsta je s konkretnimi dokazi utemeljilo gospodarske vzroke prevlade italijanskega jezika (ki ni klonil močnim ponemčevalnim prizadevanjem centralnih oblasti) nasproti mistificirani tezi o kulturnih koreninah tržaškega italijanstva (Finzi 2001).

¹⁸ Nacionalna delitev mesta in njegovega podeželja ter asimilacijski pomen takega namišljenega in umetno vzdrževanega modela se najjasneje kaže v šolski politiki tržaških oblasti, ki niso dopuščale odpiranja slovenskih šol v mestu, tako da je slovenska stran po neuspešnih političnih bojih za javno slovensko šolo od 1889 uveljavljala v množično slovensko naseljene četrti mestnega jedra z zasebno Ciril-Methodovo šolo (Pahor 1970: 250–264; Debelli Turk 1980).

stvarnosti in nakazale vrsto smernic, ki pričajo o socialno-gospodarski prenicljivosti slovenskega prispevka k razvoju mesta (Verginella 2001). Predvsem pa so pokazale kompleksnost in prepletenost gospodarskega, socialnega in kulturnega dogajanja pri nastajanju tržaškega družbenega tkiva, vključno z njegovimi nacionalnimi in širšimi kulturnimi značilnostmi. Narodna asimilacija slovenskega življa je bila resnično velika in konstantna značilnost tržaške zgodovine in je nista popolnoma zajezila niti vsestranski vzpon in organiziranost slovenskega Trsta v desetletjih pred prvo svetovno vojno, s čimer sta se okrepila slovenska narodna zavest in narodni ponos. Vendar so avtomatizmi slovenskega asimilacijskega procesa, na katere se sklicuje tako italijansko (v nacionalističnem primeru s poudarkom na kulturnih vzrokih) kot tudi slovensko zgodovinopisje (s poudarkom na socio-ekonomskih logikah) zopet presplošni, preenostavni in premalo prepričljivi v primerjavi s kompleksnimi okoliščinami dogajanja. Če pomislimo na endo- in eksogamno poročno obnašanje raznih tržaških etničnih komponent, kakršno se nam pokaže iz podatkov tržaških cerkvenih matrik, in na zelo poudarjena neravnovesja v spolnem sestavu priseljenega prebivalstva v posamičnih etničnih oziroma narodnih tokovih,¹⁹ ki so objektivno prispevale k izbiri drugojezičnega poročnega partnerja (Breschi idr. 2001: 166–181), se bomo zopet zavedli pomena in možnosti, ki jih nudi historično-demografska analiza tudi pri razvozlanju etnično-nacionalnih procesov v tržaški družbi. Niti ta analiza sama po sebi ne more razložiti tako zapletenih pojavov, gotovo pa lahko poudari njihove mnogotere predpostavke in dinamike. Nakaže pa lahko tudi vrsto raziskovalnih hipotez in vprašanj. Izhajajoč iz omenjene endo- oz. eksogamne podobe poročnih zvez iz 18. stoletja, ki priča o vse večji težnji jezikovnih komponent tržaškega prebivalstva po medetničnem spajanju, bi lahko bilo eno izmed zanimivejših vprašanj, vendar tudi najtežjih: katera govorica se je v 18. stoletju uveljavila v nešteti tržaških mešanih italijansko-slovenskih družinah? Je bila to vedno in neogibno italijanščina ali so obstajale možnosti, da se ohrani in prenaša na potomstvo tudi »kranjščina«?

Viri in literatura

Apih, Elio

1957 *La società triestina nel secolo XVIII*. Bari.

Breschi, Marco, Kalc, Aleksej in Elisabetta Navarra

2001 *La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste (secc. XVIII–XIX)*, v: *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi (1719–1918)*. Vol. I (ur. R. Finzi in G. Panjek). Trieste, 69–237.

Cattaruzza, Marina

1979 *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino.

Curiel, Carlo

1922 *Trieste settecentesca*. Napoli.

Cusin, Fabio

1930 *Appunti alla storia di Trieste*. Trieste.

¹⁹ Med priseljenci s slovenskega zaledja, posebno s Kranjskega, so npr. vseskozi prevladovala ženske (povprečno od 60 do 65 %), medtem ko jih je bilo v tokovih iz Furlanije v 18. stoletju in še dlje komaj 20 % (Breschi idr. 2001: 128–131).

De Antonellis Martini, Liana

1968 *Portofranco e comunità etnico-religiose nella Trieste settecentesca*. Milano.

Debelli Turk, Lida

1980 Ciril-Metodova šola pri Sv. Jakobu, v: *Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju*. Trst, 51–91.

De Vries, Jan

1984 *European Urbanization 1500–1800*. Cambridge, Mass.

Finzi, Roberto

2001 Trieste perché, v: *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi (1719–1918)*. Vol. I (ur. R. Finzi in G. Panjek). Trieste, 13–66.

2001 La base materiale dell'italofonia di Trieste, v: *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi (1719–1918)*. Vol. I (ur. R. Finzi in G. Panjek). Trieste, 317–331.

Fleury, Michel in Louis Henry

1956 *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris.

Flinn, Michael W.

1981 *The European Demographic System. 1500–1820*. Brighton.

Fuchs, Renato

1963 *Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri. Prospettive triestine. Rivista del Centro di studi politici, economici e sociali di Trieste (numero speciale)*

Gatti, Carlo

1996 Un regime demografico in formazione. Gli ebrei a Trieste tra '700 e '800, v: *Fonti archivistiche e ricerca demografica. Vol. II*. Roma, 1340–1352.

GDZS

1970 *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I*. Ljubljana.

Gombač, Boris M.

1993 *Trst – Trieste. Dve imeni, ena identiteta*. Trst.

Kalc, Aleksej

2003 Aspetti del popolamento e della politica dell'immigrazione nel porto franco di Trieste (sec. XVIII), v: *Le popolazioni del mare. Porti franchi, città isole e villaggi costieri tra età moderna e contemporanea* (ur. A. Kalc in E. Navarra). Udine.

1997 Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi, *Annales* 10: 193–214.

Luzzato-Fegiz, Paolo

1929 *La popolazione di Trieste (1875–1928)*.

Malačič, Janez

2000 *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 4. izd. Ljubljana.

Melik, Vasilij

1956 Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, *Ekonom-ska revija* 7: 193–210.

Montanelli, Pietro

1905 *Il movimento storico della popolazione di Trieste*. Trieste.

Navarra, Elisabetta

1990 Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800, *Archeografo Triestino* 50: 3–47.

Pahor, Drago

1970 Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, V. Melik in F. Ostanek). Ljubljana, 235–337.

Polec, Janko

1932/33 O odpravi nevoljništva na Kranjskem, v: *Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete*. Ljubljana, 189–207.

Rauchberg, Heinrich von

1893 Der Zug nach der Stadt, *Statistische Monatschrift*. Wien, 125–171.

Šorn, Jože

1959 Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja, *Kronika* 7: 148–161.

Trampus, Antonio

2001 I privilegi antichi e le libertà moderne: la cultura triestina fra Settecento e Ottocento, v: *Attorno al palcoscenico. La musica a Trieste fra Sette e Ottocento e l'inaugurazione del Teatro Nuovo (1801)* (ur. M. Girardi in P. Da Col). Bologna, 1–38.

Valenčič, Vlado

1962 Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati, *Zgodovinski časopis* 16: 27–53.

1963 Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754, *Zgodovinski časopis* 17: 127–154.

Verginella, Marta

1990 Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, *Zgodovinski časopis* 44, 2: 171–197.

2001 Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale, v: *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi (1719–1918)*, Vol. I (ur. R. Finzi in G. Panjek). Trieste, 441–481.

Voje, Ignacij

1952/53 Kajzarstvo v Logaškem gospostvu, *Zgodovinski časopis* 6–7: 650–662.

Wendelin, Harald

2000 Schub und Heimatrecht, v: *Grenze und Staat. Pafswesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremden gesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750–1867)* (ur. W. Heindl in E. Saurer). Wien, 173–230.

Zwitter, Fran

1936 *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni*. Ljubljana.

*Summary***On Historical Research of the Trieste Population in the 18th and 19th Centuries: From Demographic Facts to Social Structure**

After having been assigned the status of a free port in 1719, in the 18th and 19th centuries Trieste developed into an important seaport and commercial center. In addition to that, in the period prior to the First World War it also became an important industrial center of Austria-Hungary. This rapid development went hand in hand with equally staggering demographic changes. Numbering mere 5 000 in 1735, the population of the entire Trieste region increased to almost 230 000 in 1910. This was mainly due to mass immigration from the hinterland. Newcomers settled in the fast-growing new quarters of the town and contributed to its economic success and international

recognition. When compared to the period before the free port status the Trieste of the last decades of the 18th century was really a wholly new town. Different in size and outward appearance, its economic activities and mental outlook also changed considerably. The spirit of entrepreneurial fever pervaded not only all economic activities in Trieste but its social structure, everyday lifestyle and cultural characteristics as well.

The origin and the development of the *new* Trieste were often in the center of attention of historians who were principally interested in economic, social, administrative, political, cultural and national aspects of its history. Trieste was namely a town that because of its geographical position and an ethnically mixed population became the scene of sharp national conflicts that strongly affected its later development and history. The demographic history of Trieste, however, has been largely neglected, and the few existing historical studies on its demographic development and on other structural aspects of its society were not sufficiently analytical. Trying to fill in these blank spots, the author emphasizes the importance of historical and demographic analyses as some of the basic parameters that could shed light upon economic, social, ethnic and cultural features of this large town. The knowledge about the demographic structure of Trieste, however, would be incomplete without including also the areas with strong migration that in the past had so strongly changed the town. The period of two centuries, which had affected all spheres of public as well as private lifestyles, was characterized by the shift from the *ancien régime* to a liberal capitalist modernization. It is therefore imminent to learn and understand immigrant/demographic politics and their individual phases of development; how immigrant practice was carried into effect; social as well as legal status of immigrants; their rejection or acceptance by others; all of the above in the city that due to its free port privileges retained its particular features. The author also strongly emphasizes the importance of historical and demographic sources and methodology for an in-depth analytical research of ethnic and cultural aspects of the town population. As a result of long cohabitation and combination of numerous components, especially Italian and Slovene ones, Trieste has always been extremely ethnically heterogenous. Yet due to the ever-lasting political tensions since mid-19th century this extremely interesting city has always been subject to overly simplified categorizations based on language and nationality.